

ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ В СИСТЕМІ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ОСІБ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

ГРИЦЮК Ігор Васильович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Національного університету державної податкової служби України

В статті проаналізовано ряд проблемних питань заходів пресечення та заходів забезпечення кримінального процесу в відповідності з Уголовно-процесуальним кодексом. Аналізується поняття «заходи процесуального примусу», виділяється особа роль заходів пресечення. Також в статті подано науковий аналіз дефініції «заходів пресечення», акцентується увага на ступені обмеження прав та свобод людини при їх застосуванні в кримінальному процесі.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального процесу, заходи пресечення, кримінальний процес, примус.

В умовах проведення судової реформи в Україні все більше уваги приділяється захисту прав особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу.

У кримінальному процесі особи не завжди сумлінно виконують свої обов'язки, ухиляючись від досудового розслідування, що тягне за собою затягування процесу розслідування кримінальних правопорушень. Тому в кримінальному процесуальному законодавстві передбачено заходи, які забезпечують участь певних осіб у досудовому розслідуванні, що застосовуються у разі наявності відомостей про вчинене кримінальне правопорушення та зобов'язують їх виконати певні дії шляхом законної вимоги або обмеження прав, свобод чи законних інтересів.

Принциповість застосування заходів забезпечення участі осіб у досудовому розсліду-

ванні полягає в тому, що вони спрямовані на швидке й повне розслідування кримінальних правопорушень і виявлення осіб, винних у їх вчиненні, встановлення причин вчиненого кримінального правопорушення та умов, які цьому сприяли, і вжиття заходів щодо їх усунення.

Питання заходів пресечення у кримінальному процесі розроблялось ще за радянських часів і постійно доповнювалось з метою покращення здійснення кримінального судочинства. Нині положення щодо заходів пресечення закріплені в Кримінальному процесуальному кодексі України, який був прийнятий в 2012 році. Однак, на жаль, визначення поняття «заходи пресечення» в чинному КПК України на законодавчому рівні немає. Це, в свою чергу, приводить до різних визначень даної дефініції в науковій літературі.

Заходи пресечення – це частина заходів процесуального примусу, спрямованих на забезпечення належної поведінки осіб шляхом певного обмеження їхніх особистих прав [1, с. 130]. Це заходи процесуального примусу попереджувального характеру, пов'язані з позбавленням або обмеженням свобод підозрюваного та обвинуваченого, які за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, застосовуються під час кримінального процесуального слідства суддею, судом з метою забезпечення їх належної процесуальної поведінки [2, с. 401]. У кримінальному судочинстві дотримання прав і свобод особи має специфічний характер, оскільки закон дозволяє

застосування заходів обмеження цих прав і свобод у передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом порядку – в тому числі через застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Примус визначають як процес обмеження індивідуальної волі шляхом зовнішнього впливу, спрямованого на те, щоб примусити індивіда зробити щось або утриматися від яких-небудь дій [1, с. 130].

Відповідно до державної політики, спрямованої на гуманізацію кримінального процесуального законодавства, виникає необхідність впровадження єдиних, наближених до європейських стандартів застосування запобіжних заходів.

Заходи процесуального примусу (забезпечення кримінального провадження) відрізняються від інших заходів державного примусу тим, що вони «застосовуються компетентними органами і в межах своїх повноважень відносно осіб, які беруть участь у справі, та неналежна поведінка яких може створити перешкоду для успішного ходу кримінального судочинства та застосовуються при наявності передбачених законом підстав, умов і порядку, що гарантує їх законність та обґрунтованість» [4, с. 325-326].

За своєю правовою природою запобіжні заходи є примусовими засобами, що застосовуються до особи, коли вона ще не визнана винною у вчиненні злочину.

В.О. Попелюшко звертає увагу на актуальність застосування запобіжних заходів. Так, на його думку, без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, оскільки за їх допомогою забезпечується належний, заданий законом перебіг досудового розслідування і судового провадження, а в кінцевому підсумку – захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень та розв'язання інших завдань кримінального судочинства. Залежно від того, як законодавець за допомогою кримінального процесуального закону визначив баланс інтересів держави та інтересів особи через урегулювання мети, підстав, порядку та суб'єктів застосування цих заходів, можна судити про ступінь свободи в державі й турботу про права людини в ній [5, с. 4].

Але слід зауважити, що правоохоронні органи можуть зловживати правом застосування таких заходів. Професор К.Ф. Гуценко підкреслює, що з метою недопущення зловживань при застосуванні запобіжних заходів обрання конкретного запобіжного заходу має залежати від ряду обставин, які потрібно обов'язково враховувати [6, с. 170]. Н.В. Воронцова вважає наявність таких обставин необхідною умовою застосування конкретного запобіжного заходу [7, с. 9]. Отже, спеціальними правилами застосування запобіжних заходів є правові положення, якими повинні керуватися посадові особи при їх застосуванні.

Стосовно питання визначеності поняття «запобіжні заходи» у науці існують різні позиції. Так, Ю.М. Грошевий та В.М. Хотенець запобіжні заходи визначають як «засоби кримінального процесуального примусу, які застосовуються при наявності підстав і в порядку, установленому законом, уповноваженими на те посадовими особами по відношенню до обвинуваченого, а у виняткових випадках і до підозрюваного, із метою перешкодити їм ухилитися від досудового розслідування, суду, зашкодити встановленню істини у кримінальному провадженні, продовжувати злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання вироку» [8, с. 264].

Схоже визначення дає й М.М. Михеєнко. Він визначає запобіжні заходи як сукупність заходів процесуального примусу, які застосовуються органами досудового розслідування, прокурорами та судами до обвинувачених, а у виняткових випадках – до підозрюваних із метою перешкодити їм ухилитися від досудового розслідування, заважати встановленню істини в кримінальному провадженні, займатися злочинною діяльністю, ухилитися від виконання вироку [9, с. 164].

Л. Д. Удалова підкреслює, що запобіжні заходи – це способи примусового впливу на обвинуваченого, а у виняткових випадках – і на підозрюваного, для того щоб запобігти такій їхній поведінці, яка може перешкодити досягненню завдань кримінального судочинства (установленню обставин кримінального правопорушення, правильному застосуванню закону, покаранню винуватих, запобіганню притягненню до кримінальної

відповідальності невинуватих і засудженню винуватих) [10, с. 111].

Інші автори вказують на те, що державний примус здійснюється шляхом обмеження або позбавлення тих чи інших прав та свобод.

Водночас багато науковців у сутність запобіжних заходів, окрім обмеження прав особи, включають психологічний та інші чинники. О. П. Рижаків запобіжні заходи визначає як «заходи кримінального процесуального примусу, що справляють на обвинуваченого (підозрюваного) певний психологічний вплив або обмежують його особисту свободу» [11, с. 7-8]. Ю. Донченко акцентує увагу на тому, що в запобіжних заходах примус застосовується шляхом певного фізичного чи психологічного впливу, або ж застосуванням деяких обмежень майнових прав та інтересів особи [12, с. 463-464].

В. О. Михайлов розуміє запобіжні заходи як установлені законом заходи державного (процесуального) примусу, за допомогою яких шляхом обмеження особистих прав та особистої свободи обвинуваченого, отримання майнових гарантій, особистої поруки, а також нагляду за обвинуваченим усувається для останнього можливість ухилитися від досудового розслідування, суду, відлучатися без відповідного дозволу з місця проживання або тимчасового знаходження, запобігається, припиняється, нейтралізується й усувається неправомірна протидія з боку обвинуваченого встановленню істини у кримінальному провадженні, забезпечуються його належна поведінка, виключення вчинення нових кримінальних правопорушень, своєчасне прибуття за викликом органів розслідування, прокурора, суду, а також виконання вироку [13, с. 19].

Д. А. Чухраєв визначає запобіжні заходи як заходи кримінального процесуального примусу, які застосовуються уповноваженими державними органами до підозрюваного, обвинуваченого, засудженого у вигляді встановленого законом психологічного впливу на них або обмеження деяких їхніх конституційних та інших прав і свобод із метою запобігти спробам ухилитися від досудового розслідування або суду, перешкодити встановленню істини в кримінальному прова-

дженні або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень [14, с. 229].

Відповідно до ч. 1 ст. 176 КПК України існують такі запобіжні заходи, як: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою [15].

У науці кримінального процесуального права визначається, що механізм кримінального процесуального регулювання теоретично може функціонувати без застосування заходів примусу. Суб'єкти кримінального процесу мають певні права та обов'язки, при покладенні яких держава розраховує на їх виконання завдяки громадянській свідомості суб'єктів. Проте така система працюватиме лише за ідеальних умов. У реальному житті примусові заходи є дієвою та вагомою гарантією виконання приписів норм закону всіма суб'єктами кримінального процесу.

Отже, одним із найважливіших питань у практиці досудового розслідування є застосування запобіжних заходів як виду кримінального процесуального примусу запобіжного характеру, пов'язаного з обмеженням слідчим права особи (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого) на свободу і особисту недоторканність. Нове кримінальне процесуальне законодавство України запровадило нову концепцію запобіжних заходів, зокрема реалізовано принцип змагальності сторін через участь підозрюваного, обвинуваченого, захисника під час вирішення судом питання про застосування запобіжних заходів, а також наділення їх відповідними процесуальними правами та обов'язками. На думку М.І. Карпенка та М.В. Самойлова, такий вид забезпечення участі осіб під час кримінального провадження, як запобіжні заходи, не містять факторів покарання та ставлення держави до затриманої особи як до злочинця [16, с. 101].

Підсумовуючи вищевикладене, відповідно до КПК України запобіжними заходами є: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою. Зазначимо, що сьогодні в КПК України щодо правової регламентації запобіжних заходів є ряд теоретичних питань та практичних проблем, які стосуються як

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано низку проблемних питань щодо запобіжних заходів та заходів забезпечення кримінального провадження згідно з Кримінальним процесуальним кодексом. Аналізується поняття «заходи процесуального примусу», виокремлюється особлива роль запобіжних заходів. Також у статті піддається науковому аналізу дефініція «запобіжні заходи», акцентується увага на ступені обмеження прав і свобод особи при їх застосуванні у кримінальному провадженні.

SUMMARY

A number of problematic issues measures of restraint and measures to ensure the criminal proceedings under the Criminal Procedure Code is analyzed in the paper. Analyzed concept of "measures of procedural compulsion," singled out the special role precautions. Also, the article is subjected to scientific analysis of the definition of "preventive measures", focuses on the degree of restriction of rights and freedoms when applied to criminal proceedings.

визначення понять, класифікації та особливостей, так і суто практичних питань застосування норм кримінального процесуального права відповідно до основоположних принципів права, дотримання прав та свобод громадян, міжнародних норм та правил стосовно вищезазначеного поняття. Зважаючи на новизну і відсутність достатньої правової бази та практики застосування запобіжних заходів у теорії кримінального процесу, це питання потребує доопрацювання. Проблеми застосування запобіжних заходів є надзвичайно актуальними в галузі кримінального процесуального права. Загальні правила запобіжних заходів мають базуватися на положеннях Конституції України та ратифікованих Україною міжнародних правових актах. При застосуванні запобіжних заходів не повинні порушуватися права не тільки підозрюваного чи обвинуваченого, а й права та свободи інших осіб, зокрема членів сім'ї підозрюваного чи обвинуваченого.

Література

1. Лобойко А.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій : навч. посіб. / А.М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – С. 130.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – С.401.
3. Каплунов А. И. Об основных чертах и понятии государственного принуждения / А.И. Каплунов // Государство и право. – 2004. – № 12. – С. 10.
4. Кримінально-процесуальне право України: підруч. / за заг. ред. Ю.П. Аленіна. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2009. – С. 325–326.
5. Попелюшко В. О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, по-

рядок та суб'єкти застосування / В. О. Попелюшко // Адвокат. – 2012. – № 9 (44). – С. 4.

6. Гуценко К. Ф. Уголовный процесс западных государств / К. Ф. Гуценко, Л. В. Головки, Б. А. Филимонов. – М. : Изд-во «Зерцало-М», 2002. – С. 170.

7. Воронцова Н. В. Основания применения мер пресечения по УПК РФ / Н. В. Воронцова // Рос. следователь. – 2002. – № 9. – С. 9.

8. Кримінальний процес України: підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошниченко, Ю. В. Хоматов та ін. – Х.: Право, 2000. – С. 264.

9. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України: підруч. / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – К.: Либідь, 1999. – С. 164.

10. Удалова Л. Д. Кримінальний процес України. Особлива частина: підруч. / Л. Д. Удалова. – К.: Кондор, 2005. – С. 111.

11. Рыжаков А. П. Меры пресечения : учеб. пособ. / А. П. Рыжаков. – М.: Информ.-издат. дом «Филинь», 1996. – С. 7–8.

12. Донченко Ю. В. Питання вдосконалення кримінально-процесуального інституту запобіжних заходів / Ю. В. Донченко // Вісник Львів. ун-ту. – 2000. – Вип. 35. – С. 463–464. – (Серія «Юридична»).

13. Михайлов В. А. Меры пресечения в российском уголовном процессе: учеб. пособ. / В. А. Михайлов. – М.: Право и Закон, 1996. – С. 19.

14. Чухраєв Д. А. Поняття та класифікація запобіжних заходів / Д. А. Чухраєв // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 4. – С. 229.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (станом на 6 лютого 2015 р.) // Офіц. сайт Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B017/print29932-924471646>.

16. Карпенко М. І. Кримінально-процесуальна характеристика запобіжних заходів в аспекті прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України / М. І. Карпенко, М.В. Самоїлов // Юрид. наука. – 2013. – № 3. – С. 101.